

[Ιστορίες της Ελληνικής γλώσσας]

Ανδριώτης, Ν. Π. Ιστορία της ελληνικής γλώσσας (τέσσερις μελέτες).

Μαρία Καραλή

Ανδριώτης, Ν. Π. Ιστορία της ελληνικής γλώσσας (τέσσερις μελέτες), Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη]. Σελ. 163.

Το βιβλίο αποτελείται από τέσσερις ημιαυτόνομες ενότητες που αναφέρονται σε διαφορετικές περιόδους, όπως ονομάζονται συμβατικά, της ελληνικής γλώσσας: στην αρχαία ελληνική γλώσσα, στην ελληνική γλώσσα στους μετακλασικούς χρόνους, στη μεσαιωνική εποχή (330 μ.Χ.-1453 μ.Χ.) και στη νεοελληνική εποχή. Τα κείμενα συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν από το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών το 1995, η συγγραφή τους όμως είναι πολύ προγενέστερη. Ουσιαστικά και τα τέσσερα μέρη αποτελούν σημειώσεις πανεπιστημιακής διδασκαλίας που διένεμε ο Ανδριώτης στους φοιτητές του στη δεκαετία του 1960 (πρβ. το τεύχος *Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας κατά τις παραδόσεις του καθηγητού Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗ*, Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, χ.χ.).

Το πρώτο μέρος, η αρχαία ελληνική γλώσσα, αρχίζει με την κάθοδο των Ελλήνων, ενός ινδοευρωπαϊκού φύλου, από την αρχική κοιτίδα στον ελληνικό χώρο και με τις ιδιομορφίες της ελληνικής σε σχέση με άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες που διαμορφώνουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της. Συζητείται το προελληνικό υπόστρωμα, η ύπαρξη δηλαδή κάποιου άλλου/-ων μη ελληνικού/-ών λαού/-ών στο χώρο που εγκαταστάθηκαν οι Έλληνες, κάτι που αναδεικνύεται από τα λεξιλογικά κατάλοιπα αυτής/-ών της/των γλώσσας/-ών στην ελληνική. Παρουσιάζει τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους, την υποδιαίρεσή τους και τα χαρακτηριστικά τους. Η διαλεκτική ποικιλία χαρακτηρίζει και τον λογοτεχνικό λόγο, κάθε είδος θα συνδεθεί με μια διάλεκτο υποχρεωτικά, κι έτσι «διαμορφώθηκε μια υπεργεωγραφική έντεχνη διαλεκτολογία, άσχετη με την καταγωγή του ποιητή ή πεζογράφου» (σελ. 23). Παρατίθενται επίσης ορισμένα φωνητικά χαρακτηριστικά της αρχαίας ελληνικής, η προφορά της, που είναι διαφορετική από αυτήν της σύγχρονης ελληνικής -πρόκειται για τη λεγόμενη ερασμιακή- και καταλήγει με τη γραφή της αρχαίας ελληνικής με δύο συστήματα, τη γραμμική Β' και το αλφάβητο.

Το δεύτερο μέρος, η ελληνική γλώσσα στους μετακλασικούς χρόνους, αρχίζει με τους παράγοντες που διευκόλυναν/οδήγησαν στη δημιουργία της κοινής. Αυτοί είναι ιστορικοί: «συμμαχίες των φυλετικά συγγενών πόλεων .. κοινά ιερά ... κοινοί πόλεμοι» (σελ. 35), και γλωσσικοί: «οι κοινές ... καλλιεργημένες διάλεκτοι με έντονα προβαλλόμενα τα πανελλήνια στοιχεία τους και καθαρμένες από τις δευτερεύουσες, στενά τοπικές και ακραίες διαφορές τους, έχουν πολύ μεγάλη ιστορική σημασία στην πορεία της ελληνικής γλώσσας από την πολυμορφία και διάσπαση στην ομοιομορφία και ενότητα'» (σελ. 36-7). Αναφέρει τις πηγές της κοινής (επιγραφές, πάπυροι, βιβλικά κείμενα Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, μαρτυρίες γραμματικών), παραθέτει τα γνωρίσματά της, τους νεωτερισμούς δηλαδή που διαφοροποιούν την κοινή από την κλασική ελληνική στη φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη και λεξιλόγιο, συζητά διεξοδικά τον αττικισμό και καταλήγει με την παρουσίαση των τονικών σημείων και την εμφάνιση της μικρογράμματης γραφής σε αντίθεση με τη μεγαλογράμματη των αρχαίων επιγραφών.

Το τρίτο μέρος, η μεσαιωνική εποχή, αναφέρεται στη διγλωσσία που επικρατεί στο Βυζάντιο μεταξύ γραπτής κοινής από τη μια και προφορικής/πολίτικης κοινής/ομιλουμένης από την άλλη. Παρατίθενται τα λατινικά δάνεια και απαριθμούνται οι φωνητικοί και μορφολογικοί νεωτερισμοί της κοινής, που την εποχή αυτή γενικεύονται ή, αν ήταν σπάνιοι στην κοινή, τώρα αποκτούν διευρυμένη χρήση.

Το τελευταίο μέρος καλύπτει τη νεοελληνική γλώσσα. Συζητά διεξοδικά το πρόβλημα της προέλευσής της. Αναφέρει πως οι ρίζες της ανάγονται σε πολύ παλαιότερες εποχές, στην αρχαία ελληνική γλώσσα, ενώ άλλα στοιχεία της διαμορφώθηκαν στην ελληνιστική κοινή ή εμφανίστηκαν τη ρωμαϊκή εποχή και γενικεύτηκαν τη

βυζαντινή περίοδο. Σχετικά με το ερώτημα από ποια ακριβώς ιστορική ή διαλεκτική μορφή της αρχαίας κατάγεται η νεοελληνική ο συγγραφέας αποδέχεται τη γνώμη του Heilmayer και στη συνέχεια του Χατζηδάκι, πως η νεοελληνική προέρχεται από την ελληνιστική κοινή. Εξηγεί πως ο νεοελληνικός διαλεκτικός χωρισμός πρέπει να ήταν σε προχωρημένη φάση στα χρόνια της Άλωσης. Περιγράφει τις τέσσερις διαλέκτους, ποντιακή, καππαδοκική, τσακωνική, κατωϊταλική και παραθέτει τα γνωρίσματά τους μαζί με δείγματα κειμένων. Παρουσιάζει τα νεοελληνικά ιδιώματα, τις γλωσσικές μορφές από τα βόρεια σύνορα ως την Κύπρο, που χωρίζονται σε βόρεια και νότια με βάση δύο ισόγλωσσες (τον βόρειο φωνηεντισμό). Τα βόρεια παρουσιάζουν πολλές φωνολογικές αλλαγές, ενώ τα νότια είναι πιο συντηρητικά. Ακολουθούν δείγματα κειμένων. Παρατίθενται χαρακτηριστικά της κοινής νεοελληνικής σε φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, λεξιλόγιο, συζητείται η σύγχρονη ιστορική ορθογραφία, και γίνεται ανασκόπηση του γλωσσικού ζητήματος. Η θέση του συγγραφέα είναι ενθουσιωδώς υπέρ της δημοτικής (έχοντας κατά νου το τότε γράφει): «το μέλλον, όσο είναι δυνατό να προβλεφθεί, προδιαγράφεται ως βαθμιαία υπερίσχυση της δημοτικής...» (σελ. 157).

Ο χειρισμός των θεμάτων είναι γενικά συνοπτικός. Αυτό είναι ευνόητο: το κάθε κείμενο αποτελεί το γραπτό υποστήριγμα μιας -προφανώς- διεξοδικότερης προφορικής διδασκαλίας. Εξαιτίας αυτής της συντομίας η προσέγγισή του σε ορισμένα θέματα είναι αναγκαστικά απλώς περιγραφική, αλλά και πολύ περιεκτική. Αυτό συμβαίνει όταν απαριθμεί γνωρίσματα διαλέκτων, ιδιωμάτων ή περιόδων της ελληνικής γλώσσας, π.χ. ιδιομορφίες της ελληνικής σε σχέση με τις άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (σελ. 12-14), χαρακτηριστικά αρχαίων ελληνικών διαλέκτων (σελ. 18-21), νεωτερισμούς της κοινής (σελ. 43-56), κλπ.

Σημαντική αρετή των κειμένων είναι η απλότητα, η κρυστάλλινη σαφήνεια, αποτέλεσμα σοφίας και διδακτικής τέχνης, η δροσιά του ύφους· το έργο είναι επιστημονικό λογοτέχνημα. Το βασικότερο απ' όλα όμως είναι ότι, ενώ το έργο έχει γραφτεί πριν από περίπου 40 χρόνια, παραμένει σχεδόν σύγχρονο, κι εδώ έγκειται η μεγάλη αξία του. Περιέχει με τρόπο κατανοητό και ανεπίσημο θέσεις που αποτελούν επίσημα διατυπωμένες σύγχρονες απόψεις της γλωσσολογίας. Είναι προφανές πως από την εποχή του Ανδριώτη οι γνώσεις μας για την ιστορία της ελληνικής και τη γλωσσολογία έχουν αυξηθεί ή αναθεωρηθεί· ωστόσο το έργο, αν ξαναγραφόταν τώρα, θα χρειαζόταν συμπλήρωση στοιχείων ή αναδιατύπωση ορολογίας και σε ελάχιστα μόνο σημεία αναθεώρηση.

Η γλωσσική αλλαγή είναι σε μεγάλο βαθμό απρόβλεπτη, ανεξήγητη, δεν μπορούμε να ξέρουμε αν και πότε θα συμβεί, η ταχύτητα με την οποία θα εξαπλωθεί δεν είναι γνωστή, και τις περισσότερες φορές είναι άγνωστη και η πορεία της. Αυτό αποτελεί δεδομένο και αντικείμενο διερεύνησης για την ιστορική γλωσσολογία σήμερα, το βρίσκουμε όμως στα λόγια του Ανδριώτη: «σε μερικές περιοχές τα νεότερα στοιχεία μαρτυρούνται πρόωρα, σε άλλες αντιθέτως πολύ αργότερα. Αρκούν ως γραμματικά παραδείγματα της ανισότητας που παρατηρείται στην ανανεωτική πορεία της γλώσσας μας...» (σελ. 96). Ακόμη, σε κάθε τωρινό εγχειρίδιο ιστορικής γλωσσολογίας θα συναντήσει κανείς τη διαπίστωση πως η γλώσσα αλλάζει με την πάροδο του χρόνου, όπως λέει ο συγγραφέας «η μεγάλη ποικιλία των γλωσσικών αυτών μορφών οφείλεται σε πολλά αίτια, που μπορούν να συναιρεθούν σε ένα γενεσιουργόν παράγοντα, εκείνον που δημιουργεί κάθε μεταβολή στην ανθρώπινη ζωή, δηλαδή το Χρόνο» (σελ. 98).

Αποδίδει την ανάδειξη της αττικής διαλέκτου έναντι των άλλων στο ότι η αττική είχε «πολιτική σπουδαιότητα και εκτεταμένη και πλούσια επικράτεια ... φρουρούς και κληρούχους στις συμμαχικές πόλεις» (σελ. 24), κι ακόμη «στη βασιλική αυλή της Πέλλας ... θα δημιουργηθούν οι ιστορικές προϋποθέσεις...» (σελ. 27). Η συμβολή των εξωγλωσσικών παραγόντων για τη μοίρα αντίπαλων γλωσσικών μορφών φαίνεται και από το ότι θεωρεί ιστορικούς λόγους ως έναν παράγοντα για τη δημιουργία της κοινής (σελ. 35). Αναδεικνύει επομένως αυτό που διδάσκει η γλωσσολογία και η διαλεκτολογία πως η υπερίσχυση μίας από δύο αντίπαλες γλωσσικές μορφές οφείλεται, όχι σε γλωσσικούς, αλλά σε εξωγλωσσικούς λόγους, και ειδικότερα ιστορικούς, η ισχυρή δηλαδή διάλεκτος είναι το κέντρο πολιτικής, οικονομικής, στρατιωτικής εξουσίας.

«Χιλιάδες αρχαίες λέξεις, άχρηστες πια στην κοινή Νεοελληνική, διατηρήθηκαν ως σήμερα σε διαλέκτους και ιδιώματα, ιδίως στα κράσπεδα του ελληνόγλωσσου χώρου» (σελ. 96). Η διαπίστωση αυτή του Ανδριώτη πως αρχαίες λέξεις επιβιώνουν σε περιθωριακές περιοχές αποτελεί «κανόνα» στην τωρινή διαλεκτολογία, που, όταν ασχολείται με τη γεωγραφική διάχυση της γλωσσικής αλλαγής, μας πληροφορεί πως, αν από δύο γλωσσικούς τύπους ο ένας βρίσκεται σε απομονωμένες περιοχές και ο άλλος σε πιο προσιτές, τότε ο πρώτος είναι ο παλαιότερος.

Οι διάλεκτοι που εμφανίζονταν σε λογοτεχνικά είδη ήταν απαλλαγμένες από τους έντονους ιδιοματισμούς, διατηρούσαν μόνο τα βασικότερα διαλεκτικά γνωρίσματα. Ο συγγραφέας περιγράφει το φαινόμενο, συνεχίζει όμως: «οι κοινές λοιπόν καλλιεργημένες διάλεκτοι με έντονα προβαλλόμενα τα πανελλήνια στοιχεία τους και καθαρμένες από τις δευτερεύουσες, στενά τοπικές και ακραίες διαφορές τους, έχουν πολύ μεγάλη ιστορική σημασία στην πορεία της ελληνικής γλώσσας από την πολυμορφία και διάσπαση στην ομοιομορφία και ενότητα» (σελ. 36-37). Αυτή ακριβώς η αίσθηση ενότητας που έχουν οι Έλληνες για τη γλώσσα τους, έτσι όπως την υποβάλλει η λογοτεχνική χρήση των διαλέκτων, και όπως την επισημαίνει ο Ανδριώτης, είναι *mutatis mutandis* ένα από τα επιχειρήματα στα οποία στηρίζεται η σύγχρονη κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση των αρχαίων διαλέκτων προκειμένου να διερευνήσει τη μεταγλωσσική αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων σχετικά με το αν ένιωθαν ότι μιλούσαν κατά βάθος την ίδια γλώσσα, παρά την απίστευτη διαλεκτική διάσπασή τους.

Μια ακόμη παρατήρησή του αξίζει την προσοχή μας, γιατί όσο πρέπει να είναι γνωστή για τον κλασικό φιλόλογο και τον μελετητή της αρχαίας ελληνικής, τόσο είναι παραγνωρισμένη: «σήμερα, όταν στην κλασική μας παιδεία λέμε «αρχαία Ελληνικά», εννοούμε την Αττική διάλεκτο. Αυτό συμβαίνει γιατί η διάλεκτος αυτή γνώρισε τόσο υψηλή καλλιέργεια...» (σελ. 24). Με δεδομένο τον διαλεκτικό κατακερματισμό της αρχαίας ελληνικής και την απουσία κοινής γλώσσας κατά την κλασική και προκλασική εποχή, το να γνωρίζει κανείς και να ασχολείται μόνο με την αττική διάλεκτο και να αγνοεί τις υπόλοιπες συνιστά τουλάχιστον έλλειψη.

Ο συγγραφέας αποδεικνύει την ύπαρξη του προελληνικού υποστρώματος παραθέτοντας πλήθος από μη ελληνικές και μη ινδοευρωπαϊκές λέξεις που έχουν εισχωρήσει στην ελληνική. Σ' αυτές θα μπορούσαν να προστεθούν οι πολλές επιγραφές που βρέθηκαν στον ελληνικό χώρο, και οι οποίες δεν έχουν γραφτεί σε ελληνική γλώσσα (ετεοκριτικές, ετεοκυπριακές). Η αλήθεια πάντως είναι πως καμία από τις θεωρίες που έχουν διατυπωθεί για το υπόστρωμα (και που δεν αναφέρει ο Ανδριώτης) δεν ευσταθεί, και πως ακόμη και σήμερα δεν γνωρίζουμε την εθνική ή γλωσσική φυσιογνωμία του υποστρώματος· είμαστε βέβαιοι μόνο για την ύπαρξή του. Συζητώντας την γραπτή απόδοση της ελληνικής αναφέρει πως αρχικά καταγράφηκε με μια μορφή προελληνικού, συλλαβικού αλφαβήτου, που λέγεται γραμμική Β. Την εποχή που έγραφε δεν είχε βέβαια εμφανιστεί η τυπολογική εξέταση των συστημάτων γραφής. Σήμερα αποκαλούμε το σύστημα αυτό συλλαβικό, επειδή οι μονάδες του, τα γραφήματά του καταγράφουν συλλαβές, μια γλωσσική μονάδα, ενώ αλφάβητα είναι τα συστήματα τα γραφήματα των οποίων καταγράφουν φωνήματα, μια άλλη γλωσσική μονάδα.

«Όταν μια αρχαία γλώσσα διαφοροποιείται με το πέρασμα των αιώνων σε νεότερες τοπικές μορφές τόσο πολύ αλλιώτικες η μια από την άλλη, ώστε να είναι αδύνατη πια η συνεννόηση εκείνων που μιλούν τη μια μορφή με εκείνους που μιλούν την άλλη, τότε ονομάζουμε τις τοπικές αυτές μορφές νέες γ λ ώ σ σ ε ς» (σελ. 99-100). Το κριτήριο της αμοιβαίας κατανόησης μόνο για το χωρισμό διαλέκτων/γλωσσών θεωρείται ανεπαρκές σήμερα. Εκτός από αυτό, ή ακόμη περισσότερο, παρά αυτό, ξέρουμε πως ο χωρισμός σε γλώσσες δεν στηρίζεται μόνο στην αμοιβαία κατανόηση των ομιλητών, αλλά και στην εθνογλωσσική τους αντίληψη για το ποια θεωρούν ή ποια επιθυμούν να είναι τα όρια της γλώσσας τους. Έτσι, για παράδειγμα, οι σύγχρονοι Νεοέλληνες μπορεί να μην καταλαβαίνουν πάντοτε την κυπριακή, θεωρείται όμως ελληνική διάλεκτος, επειδή έτσι επιθυμούμε να τη νοιώθουμε. Αντίστοιχα ένας ευφυής Ιταλός μπορεί να καταλάβει έναν Ισπανό χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια, οι δυο μορφές όμως θεωρούνται διαφορετικές γλώσσες, επειδή οι ομιλητές τους νιώθουν ότι ανήκουν σε διαφορετικά κράτη.

Είναι ευνόητο πως ορισμένα στοιχεία των κειμένων οφείλονται στα ιστορικά συμφραζόμενα που εκινείτο ο Ανδριώτης: «ο Αττικισμός, όπως λέγεται η στροφή της ελληνικής λογιосύνης των ρωμαϊκών χρόνων προς τη δόκιμη αττική, είχε συνέπειες απροσμέτρητες για τη μετέπειτα γλωσσική πορεία του Ελληνισμού, γιατί γέννησε τη διγλωσσία που μας τυραννά ως σήμερα...» (σελ. 60). Άσχετα όμως από τον ετεροχρονισμό της δήλωσης με τα σημερινά δεδομένα, διαφαίνεται το προοδευτικό πνεύμα του συγγραφέα και το ότι κατά βάθος απορρίπτει την κανονιστική στάση απέναντι στη γλώσσα, επίσης βασική αρχή της σημερινής γλωσσολογίας. Και πάλι για την ιστορία, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ο ενθουσιασμός του για τη δημοτική -εξάλλου και το βιβλίο είναι γραμμένο σε έξοχη μορφή της-, και το ότι προβάλλει τις προτάσεις του Τριανταφυλλίδη για απομάκρυνση από την ιστορική ορθογραφία και υιοθέτηση του μονοτονικού συστήματος (σελ. 143-144, 155-156).

Με βάση τα παραπάνω θα πρέπει να διορθωθεί ο πρώτος χαρακτηρισμός του βιβλίου «σχεδόν σύγχρονο». Αν αναλογιστεί κανείς το στάδιο που βρισκόταν η γλωσσολογία στην Ελλάδα τη δεκαετία του '60, και το ότι ο συγγραφέας αναγνωρίζει τον σύνδεσμο γλώσσας και έθνους με προσέγγιση γαλήνια, όχι εθνικιστική, το κείμενο του Ανδριώτη είναι ιδιοφυές και πρωτοποριακό, γραμμένο από πνεύμα προοδευτικό, γλωσσολογικά και κοινωνικά.